

חזון האקדמיה והסיוט העסקי

העוינות כלפי האקדמיה היא תופעה חברתית מסוכנת ומחרידה. הסכנה לאקדמיה ברורה ומיידית – שהרי האקדמיה היא מוסד חברתי אשר נמצא בתוך החברה ותלוי בה לעצם קיומו. הסכנה לחברה ברורה פחות משום שהתפקידים והשירותים החברתיים המסופקים על ידי האקדמיה אינם כה גלויים לעין ובפרט השפעתם אינה מיידית.

לנוכח אותה עוינות ולפני שנדון במקורותיה, אין מנוס אלא מלהזכיר בקצרה את התפקידים של האקדמיה בחברה בת-ימינו. אלו אינם מתמצים בהכשרה מקצועית של מגוון אנשי מקצוע החיוניים לחברה, אלא בקיומה כמוסד ציבורי עצמאי המופקד על תחזוק ופיתוח של אופני חשיבה ודיון, תחזוק ידע קיים ויצירת ידע חדש, והעשרת חיי הרוח של הקהילה וחבריה. אכן, תחזוק הקיים כרוך בפיתוח החדש, משום שהכוונה היא לתחזק את הידע הקיים כגוף חי – תוך קיום גמישותו ופתיחותו – ולא כפוחלץ.

קידום המחקר וההוראה הוא, לפיכך, אינטרס ציבורי מהמעלה הראשונה, ועל-כן אי-אפשר להשאירו בידי הסקטור הפרטי, המונע ע"י שיקולי-רווח קצרי-מועד. כמעט בכל העולם ובפרט בישראל מובילים מוסדות אקדמיים ציבוריים את המחקר המדעי ואת ההשכלה הגבוהה, והאינטרס הציבורי דורש את ביסוסם וחזוקם.

מקורות העוינות

בנקודה זאת ראוי לתהות על מקורות העוינות כלפי האקדמיה, ובפרט בחברה הישראלית בת ימינו. נראה שמקור אחד הוא הזיהוי ההיסטורי של האקדמיה עם הממסד המדכא של מפא"י ו/או עם השכבות החברתיות המבוססות. בהקשר זה צריך לציין שהאקדמיה היא מטרה נוחה ביותר לעוינות משום שאין בידה שום עוצמה שלטונית (והיא גם אינה נהנית מההגנה של השלטון).

מקור אחר של עוינות הוא היות האקדמיה בישראל מוסד ציבורי, אשר ככזה נתון כבר כשני עשורים תחת מתקפה של הריאקציה החברתית הניאו-ליברלית. כמובן שגם מוסדות ציבוריים אחרים נתונים תחת אותה מתקפה, וגם כלפיהם יצרה האידיאולוגיה הניאו-ליברלית עוינות חברתית, אלא ששוב פועלת כאן חולשתה היסודית של האקדמיה הנובעת מחוסר שליטתה במשאבים חברתיים מיידים.

מהות המתקפה הניאו-ליברלית היא שינוי יחסי הכוחות החברתיים לטובת ההון הגדול ונגד מעמד העובדים. לצורך דיון זה, מעמד העובדים כולל את כל המתפרנסים למחייתם מעבודתם בניגוד לאלה הצוברים הון על ידי העסקה (ונייהול) של עובדים אחרים. שינוי יחסי הכוחות מתבטא בירידה תלולה של חלקם של הכנסות העובדים מכלל התוצר הלאומי הגולמי. ברמת הפרט מתבטא השינוי בעלייה דרסטית של מדדי האי-שיוויון החברתי (לדוגמא: העלייה בשיעורי העוני, העלייה בשיעור ההכנסות של העשירון העליון והירידה בשיעור ההכנסות של שאר העשירונים, וכו').

את האמת הפשוטה הזאת צריכים הנהנים ממנה להסתיר, ואת זאת עושה האידיאולוגיה הניאו-ליברלית על ידי סיפורי מעשיות (על נפלאות "השוק החופשי") ועל ידי הכפשה של השיח של סולידאריות חברתית וקידום שיח של תחרות בין פרטים עוינים הדדית. בפרט, מכאן יוצאת עוינות לכל מוסד ציבורי, אשר מובילה לניסיונות לחיסולו בין על ידי הפרטה ישירה או על ידי הפרטה עקיפה המתבטאת בהפיכתו למוסד אשר פועל על פי עקרונות "השוק החופשי" (ז"א רואה את עצמו כספק סחורות שמטרתו מקסום הרווח).

לדמותו של הסיוט העסקי

העידן הנוכחי נשלט על ידי האידיאולוגיה הניאו-ליברלית אשר מציגה כל רעיון (ז"א אידיאה או עקרון) חברתי כחסר שחר. הניאו-ליברליזם טוען למעשה שהמציאות האנושית ניתנת להבנה ועיצוב על ידי ניתוח טכני של מאזנים חשבוניים, תוך התעלמות מן התופעות האנושיות הניצבות מאחורי החשבונות הנ"ל: הגורל של פעילות מסוימת נקבע על סמך "מאזן הרווח-הפסד" שלה לתקופה החשבונאית האחרונה ואילו התוכן הממשי של הפעילות הוא דבר משני שההתייחסות אליו דומה להתייחסות לגרפיקה המלווה את המאזן החשבונאי. קל וחומר שרעיונות מופשטים לגבי הארגון הראוי של החברה ומוסדותיה נתפסים כבלתי רלוונטיים.

התיאור הנ"ל הוא מופשט, כוללני ופשטני: בפרט, האידיאולוגיה הניאו-ליברלית עדיין לא הגיעה לשליטה מוחלטת במציאות האנושית ובשיח לגביו, אבל היא מתקדמת לכיוון זה ולמרות שהסיוט הנ"ל רחוק ממימוש שלם הרי שמימושו החלקי כבר גרם סבל אנושי רב. האיום על הקיום הבסיסי של רוב האנושות והנסיגה בביטחון הקיומי של רוב אוכלוסיית המדינה מקשים לדבר על מצב התרבות וההשכלה הגבוהה, ובכל זאת אלו דברים שיש לתת עליהם את הדעת.

למותר לציין שהניאו-ליברליזם מתייחס להשכלה הגבוהה כאל כל פעילות אנושית אחרת: גם אותה היא רואה אך ורק דרך השורה התחתונה של המאזן החשבונאי. אולם גם ניהול עסק מתוך התמקדות בשורה החשבונאית האחרונה מביא לניוונו בטווח הארוך (בשל העדר השקעה לטווח ארוך); קל וחומר לגבי ניהול מערכת שכל מהותה הינה התכוונות לטווח הארוך.

החזון האקדמי

מחקר והוראה אקדמיים הן פעילויות המכוונות לעתיד הרחוק. המטרות של מחקר אקדמי תמיד נמצאות בטווח אשר נמדד בשנים (ספורות או רבות—תלוי במקרה). ההכשרה של תלמידי מחקר נושאת פרי רק לאחר שנים, והתועלת של הוראה לתואר ראשון באה לידי ביטוי במשך כל החיים של הסטודנטים לשעבר (בין אם הם מודעים לכך ובין אם לא).

אכן, התועלת העיקרית של השכלה גבוהה אינה מתמצה במיומנויות הטכניות-יישומיות הנרכשות אלא בלמידה והפנמה של דרכי חשיבה וניתוח ובהעשרת העולם הפנימי של האדם. העושר התרבותי של האדם הוא (לכל הפחות) מטרה ראויה כשלעצמה, וכן כלי רב עוצמה (למרות שקשה לזהות את תרומתו משום שהוא פועל תמיד בשילוב עם כלים אחרים).

החזון הרעיוני של האקדמיה מתייחס לעושר התרבותי הנ"ל. הוא נסב על פיתוח אופני חשיבה ודיון, על יצירת ידע חדש והנחלתו. הוא מתייחס אל האדם כמטרה בפני עצמה ולא כאמצעי לשירות מטרת אחרות (ובפרט שיפור המאזן החשבונאי של תאגיד זה או אחר).

בגלל סיבות אלו נמצאת האקדמיה, כל עוד היא נאמנה לעקרונותיה, בעימות מבני עם האידיאולוגיה הניאו-ליברלית. לכן, היא מהווה מטרה למתקפה של מקדמי האג'נדה הניאו-ליברלית אשר שואפים לחסל את אופייה העקרוני ולשמר רק את קליפתה המוסדית (תוך הכפפת פעילותה לעקרונות הניהול העסקי).

הערכת איכות

המתקפה על מוסדות ציבוריים משתמשת בחנק תקציבי הנועד לערער את המוסד ובפרט להביאו למצב המצדיק לכאורה "רפורמות מבניות", ובכפיית רפורמות כאלה. עיקרן של הרפורמות הינה מסחור השירותים המסופקים על ידי המוסד והחלשת סגל עובדיו. התפריט הזה של חנק תקציבי המלווה ברפורמות מבניות הופעל על האקדמיה ובין תוצאותיו ירידת איכות ההוראה לתואר ראשון (בשל עליית עומס ההוראה), יצירת מעמד של "מורים מן החוץ" (מעין עובדי קבלן אקדמיים) וערעור מעמד הסטודנטים לתארים גבוהים. בנוסף, הופעל גם כלי כמעט ייחודי לערעור האקדמיה: התעסקות באיכותה.

האקדמיה, מטבעה, עסוקה מאוד בשאלות הנוגעות לטיב פעולותיה (ז"א מחקר והוראה), משום ששיפור מתמיד של איכות זאת הינו מהותי לפעולתה. לפיכך, הרבה מחבריה מתקשים להבחין שהדרישה הממשלתית לבקרת איכות חיצונית אינה משרתת את שיפור איכות האקדמיה אלא את ערעורה. חברי האקדמיה מנוסים ביותר במנגנונים פנימיים שונים של בקרת איכות ורבים מביניהם אינם מבחינים בשוני המהותי שבין מנגנונים אלו לבין מנגנוני בקרה חיצוניים (אשר אינם מוכרים להם).

מהות השוני היא שמנגנוני הבקרה הפנימיים מבוססים על מומחים אשר מומחיותם בתחום הנתון לביקורת אינה נופלת ממומחיות המבוקרים. דבר זה אפשרי משום שההערכה שבה מדובר היא בדרך כלל הערכה של חוקר יחיד או של עבודת מחקר יחידה. במקרה כזה ניתן, אבל גם אז לא בקלות, למצוא מומחים מתאימים. אבל כאשר מבקשים להעריך את האיכות של מחלקה שלמה, כפי שמבקשים לעשות מנגנוני הבקרה החיצוניים, אי אפשר להרכיב ועדה בגודל סביר שתהא לה מומחיות משתווה, ודאי לא כאשר ועדה זאת צריכה להעריך כמה מחלקות במוסדות שונים.

לפיכך, ועדות הערכה כאלו לא יתרמו דבר לשיפור איכות האקדמיה, אלא רק יגרמו נזק (לדוגמא: יחריפו את העיסוק במדדים שטחיים כגון ספירת מספר הפרסומים ו/או הציטוטים, עיסוק חולני אשר מהווה סכנה של ממש לאיכות האקדמיה). לפירוט של נושא זה ראו קישורית <http://www.publiceducation.org.il/?p=1021>

עודד גולדרייך הינו פרופסור למדעי המחשב במכון וייצמן למדע וחבר הפורום להגנת ההשכלה הציבורית.